

Herinneringen aan de honger

Handleiding voor leraren

In deze twee lessen doen leerlingen van groep 7 en 8 onderzoek naar verschillende hongersnoden in Europa. De leerlingen duiken een divers archief in van onder andere liedjes, strips, foto's en tekstfragmenten om te ontdekken hoe het leven tijdens deze hongersnoden eruit zag.

De lessen worden ingeleid met een video waarin onderzoekers van de Radboud Universiteit vertellen over de verschillende hongersnoden. De eerste les gaat over de hongersnoden zelf. Leerlingen duiken in drietallen de archieven in om een beeld te krijgen van het leven tijdens één hongersnood en maken een poster van hun bevindingen. De tweede les gaat over de manier waarop hongersnoden herinnerd worden. Leerlingen kiezen uit het archief de bron die de herinnering het beste levend houdt en maken zelf een herinnering voor een 'vergeten' hongersnood.

Deze lessen raken zowel aan kerndoelen in de categorie Tijd als doelen in de categorie Nederlands. Omdat leerlingen met verschillende teksten aan de slag gaan is de les goed geschikt als oefening in tekstbegrip. Zie de bijlage voor een overzicht van alle kerndoelen.

Er komen drie hongersnoden aan bod: de hongerwinter in Nederland (1944-1945), die gevolg was van logistieke problemen aan het eind van de Tweede Wereldoorlog, de Ierse Hongersnood (1845-1850), als gevolg van een aardappelziekte, en de minder bekende Vlaamse en Nederlandse hongersnood (1845-1848), die het gevolg was van dezelfde aardappelziekte.

Doelgroep

Leerlingen van groep 7 en 8

Duur

10-20 minuten voorbereiding door de leraar
+ 60 minuten printtijd
2 x 90 minuten onderzoekende activiteiten
+ Eventueel: tijd voor het presenteren van posters, afhankelijk van de vorm (deze tijd is hierboven niet meegerekend)

Werkvorm

Drietallen

Benodigdheden

- Deze lerarenhandleiding
- Per drietal een mapje met:
 - 10 bronnen van de hongerwinter of Ierse hongersnood (genummerd o t/m 9)
 - Twee werkbladen (1 per les)

Instructies hoe te printen en materiaal te verdelen vind je op www.wkru.nl/honger

- Leeg postervel, formaat A2 (kan ook 2x A3 aan elkaar geplakt zijn)
- Materialen voor het maken van een poster: een schaar, lijm en stiften of potloden
- Materialen voor het maken van een eigen herinnering, afhankelijk van de keuze van leerlingen kan dat zijn: (kleur)potloden/verf en papier of klei

Voor het digibord

- Video's van de onderzoekers en liedjes, te vinden op www.wkru.nl/honger

Voorbereiding leerkracht

1. Plan twee lessen van anderhalf uur, met daartussen eventueel een moment voor posterpresentaties
2. Lees deze handleiding goed door
3. Maak een indeling voor drietallen

Les 1 | Het archief

Leerlingen hebben voor deze eerste les het werkblad ‘Onderzoek 1’ en de bronnen uit de archiefmap nodig. Alle instructies die ze nodig hebben staan op het werkblad. Omdat het archief al redelijk wat leeswerk bevat, is het aan te raden ze de opdrachten ook mondeling te geven. Hieronder staan in cursieve tekst de opdrachten zoals de leerlingen die op het werkblad kunnen lezen, met daarbij in niet-cursieve tekst extra informatie voor jou als leerkracht.

Het maken van de poster (opdracht C) is standaard deel van de les. Een eventuele posterpresentatie is niet in de timing opgenomen, zodat er ruimte is daar je eigen invulling aan te geven.

Inleidende video

In de inleidende video (1) vertellen onderzoekers de leerlingen over twee hongersnoden die in deze les zullen worden behandeld. Deze video kan klassikaal bekeken worden en staat op www.wkru.nl/honger. Je kunt de inleiding van de les eventueel ook zelf geven. Bereid je in dat geval voor door eerst zelf de video van de onderzoekers te bekijken.

Activiteit | Onderzoek naar hongersnoden

Jullie zijn onderzoekers en hebben in een archief een map gevonden met verschillende materialen over de Nederlandse hongerwinter of de Ierse hongersnood. Wat kunnen jullie ontdekken over het leven tijdens deze rampen?

Ieder drietal krijgt een archiefmap met daarin verschillende materialen over één van de hongersnoden. Dat betekent dus dat meerdere groepjes met dezelfde hongersnood en materialen aan de slag gaan. Met behulp van de opdrachten verkennen de leerlingen deze materialen. Je kunt eventueel klassikaal de tweede video kijken, waarin Chris kort uitlegt wat een archief is.

A | Een duik in het archief

30 minuten

Laat de groepjes voordat ze beginnen aan de opdracht eerst bron 0 erbij pakken, dit is bij beide hongersnoden de songtekst voor een lied. Bij het Ierse lied staat ook de vertaling. Speel van beide liedjes de video klassikaal af (te vinden op www.wkru.nl/honger). Daarna kunnen de groepjes het werkblad erbij pakken en de overige materialen (bronnen) binnen de archiefmap verdelen zoals op het werkblad staat aangegeven.

Open samen de archiefmap en verdeel de materialen (bronnen) binnen het groepje. Ieder neemt drie materialen:    n persoon neemt 1, 2 en 3; één neemt 4, 5 en 6 en één neemt 7, 8 en 9. Bekijk de materialen en lees alles rustig door voordat je naar de vragen gaat. Je hoeft de lichte tekst   n de tekst op de achterkant van boeken of strips niet te lezen.

Handig om te weten: er zijn twee bronnen (bron 6, de krant bij de Ierse hongersnood en bron 5, het tulpenbollenrecept bij de Nederlandse hongerwinter) waar wel tekst op staat, maar waar het gaat om een globaal beeld van de bron. Deze tekst hoeft dus niet gelezen te worden.

B | De vragen

30 minuten

Als iedereen in het groepje de drie bronnen heeft bekeken en gelezen, beantwoord dan samen de volgende vragen. Vaak staan de antwoorden in verschillende bronnen. Schrijf de nummers van de bronnen die je hebt gebruikt erbij. Het lied (bron o) kunnen jullie ook als bron gebruiken.

Er is vaak meer dan één antwoord te vinden op de vragen, en deze antwoorden staan in verschillende bronnen. Antwoorden die niet hieronder in het antwoordmodel staan beschreven zijn zeker niet per definitie fout; het ligt eraan hoe ze beargumenteerd worden. Het doel is vooral dat leerlingen goed in de bronnen duiken en een idee krijgen van hoe het er tijdens ‘hun’ hongersnood aan toe ging.

Vragen Ierse hongersnood

- *Wat deed de hongersnood met het lichaam en uiterlijk van mensen?*

In verschillende bronnen is te zien dat de mensen sterk vermagerd waren en/of dat velen kapotte kleren droegen (1, 2, 5, 6). In bron 3 staat: “Sommigen van deze kinderen waren haast nog maar skeletten, hun gezichten getekend door honger en hun ledematen bijna tot op het bot vermagerd.”

- *Wat was het weinige eetbare dat de mensen nog hadden?*

Mensen aten voedselrestjes, brandnetels en wilde kruiden (7). Ook was er nog wat kool (3) en meel (3).

- *Hoe ging het er aan toe bij de werkhuizen?*

In werkhuizen konden mensen die niet genoeg geld hadden voor eten werken in ruil voor voedsel. In bron 5 staat dit beschreven en kun je zien hoe het er aan toe ging; door de hongersnood was er te weinig eten voor de velen die deze hulp nodig hadden en raakten de werkhuizen overvol. Ook uit bron 1, 3, 4, 5 en 8 kunnen ze informatie over werkhuizen halen (bijvoorbeeld hoe vol deze zaten en dat er veel mensen stierven aan besmettelijke ziekten).

- *Wat voor hulp was er voor mensen in hongersnood?*

Hongersnoodpotten werden gebruikt om mensen te helpen alsnog iets te eten (8). Werkhuizen boden ook een vorm van hulp, waarbij hongerpotten ook een rol speelden (5,8). Het is de vraag hoe toereikend deze hulp was, want er stierven veel mensen (4, 5) en de werkhuizen zaten overvol (1, 3, 4, 5). Ook kwam er hulp vanuit het buitenland (9). Een moeilijke bron bij deze vraag is bron (o), maar mogelijk halen leerlingen er toch iets uit: de Quakers organiseerden veel hulp maar worden ervan beschuldigd dat ze daarmee probeerden mensen te bekeren, en vanuit de Engelse regering werd hulp georganiseerd door Trevelyan (ambtenaar), maar die was aanhanger van het idee van Laissez-Faire en was er dus van overtuigd dat mensen vooral voor zichzelf moeten zorgen (o).

- *Heb je nog andere dingen ontdekt over deze hongersnood?*

Op deze vraag zijn veel antwoorden mogelijk.

Vragen Hongerwinter in Nederland

- *Wat deed de hongersnood met het lichaam en uiterlijk van mensen?*

In bron 2 en 3 is te zien dat de mensen sterk vermagerd waren. In bron 4 en 7 gaan ook een paar woorden over het uiterlijk van mensen: “Velen liepen met buiken opgezet van hongeroedeem” (4); “Met bleek gezicht en doffe ogen” (7).

- *Hoe werd het weinige voedsel dat er nog was verdeeld?*

Bron 6 laat voedselbonnen zien waarmee het eten tijdens de oorlog verdeeld werd. In bron 6 en 3 worden gaarkeukens genoemd.

- *Wat deden mensen om toch nog iets te eten?*

Mensen gingen vanuit steden op hongertochten en probeerden hun spullen te verruilen voor eten bij boeren (6, 1, 2, 3, 4). Mensen aten tulpenbollen (6, 4, 5), soep met aardappelschillen (6), of brood met zaagsel (6) om toch nog iets binnen te krijgen. In bron (4) staat dat er honden, katten en ratten werden gegeten tijdens het beleg om Leiden – dit gaat dus niet over de hongerwinter maar beschrijft wel een verhaal over iets wat mensen deden om aan voedsel te komen in tijden van schaarste.

- *Wat voor hulp was er voor mensen in hongersnood?*

Andere landen (Zweden, Engeland, Amerika) kwamen te hulp en dropten voedsel uit vliegtuigen (3, 7, 8, 9). Sommigen boeren die nog wel eten hadden hielpen mensen die op hongertocht waren aan eten (6, 3).

- *Heb je nog andere dingen ontdekt over deze hongersnood?*

Op deze vraag zijn veel antwoorden mogelijk.

C | Een posterverslag

30 minuten (exclusief presentatie)

Maak een poster om anderen te laten zien wat je hebt ontdekt over de Ierse hongersnood of Nederlandse hongerwinter. Kies tenminste één vraag uit de vorige opdracht waarop je het antwoord laat zien, je mag ook meerdere vragen kiezen.

Gebruik voor je poster de materialen uit het archief. Je mag knippen en plakken en kunt op de poster schrijven en tekenen. Zorg dat in ieder geval de vraag erop staat en dat je het antwoord op die vraag kan geven als je de poster zou presenteren.

Geef elk groepje een blanco poster (A2 of 2x A3) en de overige poster-materialen. Bij het maken van de poster is het niet de bedoeling dat ze zomaar wat materialen opplakken, maar dat ze weten wat ze hierover willen vertellen. Ze kunnen dit er op de poster bijschrijven (in steekwoorden of korte zinnen).

Les 2 | Herinneringen aan de honger

Leerlingen hebben voor deze tweede les alleen het werkblad met 'Onderzoek 2' nodig. Alle instructies die ze nodig hebben staan op dit werkblad. Hieronder staan in cursieve tekst de opdrachten die leerlingen op het werkblad krijgen.

Deze les bestaat uit twee inleidende activiteiten, een begeleidende video, en daarna een creatieve verwerkingsopdracht.

A | De volgorde der dingen

20 minuten

Ook deze les gaat over het archief dat de leerlingen in de eerste les uitgebreid bekeken en gelezen hebben. Ze hoeven de bronnen niet nog een keer door te nemen, maar het is wel goed als hun geheugen weer even wordt opgefrist. Bespreek daarom kort de vorige les na. Je kunt hiervoor de posters als visuele samenvatting gebruiken.

Jullie hebben misschien al gezien dat de materialen lang niet allemaal uit de tijd van de Ierse hongersnood of Nederlandse hongerwinter zelf komen. Probeer te ontdekken uit welke tijd de verschillende materialen komen.

- *Knip de miniaturen (blz. 5) van de materialen uit.*
- *Verdeel ze in twee groepen: één met materialen uit de tijd van de hongersnood, één met materialen van later.*

Op het werkblad (blz. 5) staan miniaturen van de materialen die de leerlingen kunnen uitknippen, om ze daarna fysiek in twee stapels te verdelen. Het gaat hier om een globaal beeld en het besef dat de materialen in de tijd te plaatsen zijn. Afhankelijk van argumentatie passen sommige materialen dan ook in beide stapels. Bespreek deze opdracht kort na.

	Ierse Hongersnood	Hongerwinter
Stapel 1: Uit de tijd van de hongersnood	3, 6	5, 6
Stapel 2: Uit de tijd na de hongersnood	0, 1, 2, 4, 7, 8, 9	0, 1, 3, 4, 9
Bronnen die (waarschijnlijk) nét na de hongersnood zijn gemaakt en dus in beide stapels kunnen worden geplaatst	5, 8*	2, 7, 8

*De hongersnoodpotten zelf komen duidelijk uit de tijd van de Ierse hongersnood, maar hoe ze nu worden gebruikt en de foto's daarvan komen uit de tijd na de hongersnood.

B | Herinneringen levend houden

15 minuten

Veel van de materialen in dit archief hebben als doel om de herinnering aan de hongersnood levend te houden. Dat kunnen bijvoorbeeld monumenten of standbeelden zijn, boeken, strips of liedjes. Kies samen de twee materialen die naar jullie idee het beste de herinnering aan de Ierse hongersnood of Nederlandse hongerwinter levend houden en plak de miniatures hieronder.

Waarom houden juist deze materialen de herinnering naar jullie idee goed levend?

Zouden volwassenen dezelfde of andere materialen kiezen? Waarom denken jullie dat?

Omdat hier naar de mening van de leerlingen zelf wordt gevraagd is het meer reflectie dan echt onderzoek doen. Er is geen goed of fout antwoord, het gaat om de argumentatie. Om hier verder op te reflecteren vragen we de leerlingen om zich te verplaatsen in een ander (een volwassene). Zo proberen we ze zelf te laten ontdekken dat de belevingswereld uit kan maken voor wat een goede manier is om iets te herinneren en dat dit dus per persoon kan verschillen. Bespreek dit kort klassikaal na. In het gesprek hierover kun je dit eventueel verbinden met Opdracht A door te vragen of ze voor materialen uit de tijd zelf hebben gekozen of juist van later – en wat ze hebben gekozen voor de volwassenen persoon.

C | Een eigen herinnering maken

In de video vertelt Lotte Jensen over de Vlaamse en Nederlandse hongersnood (1845–1848). Deze hongersnood wordt in Nederland weinig herinnerd. Er zijn geen monumenten van en zelfs historici besteden er nauwelijks aandacht aan.

Het volgende deel van de les wordt ingeleid door een video (3) die jullie klassikaal kunnen bekijken. Je kunt ook zelf de presentatie geven, bereid je dan voor door eerst zelf de video van de onderzoeker te bekijken (www.wkru.nl/honger).

In tegenstelling tot de hongersnooden die de leerlingen onderzocht hebben is er heel weinig aandacht voor de Vlaamse en Nederlandse hongersnood. Toch vond deze plaats in dezelfde tijd als de Ierse hongersnood, met dezelfde oorzaak, en deels in hetzelfde land als de hongerwinter. Wat maakt nou dat de ene hongersnood beter herinnerd wordt dan de andere? Ga na het kijken van de video door naar de opdracht op het werkblad:

Maak zelf een herinnering om deze hongersnood weer terug te brengen in ons geheugen. Dat kan een tekening, schilderij, beeld, verhaal, strip, lied, gedicht of nog iets heel anders zijn.

Historici onderzoeken het verleden, die rol hebben de leerlingen net vervuld, maar de voorwerpen die een breed publiek helpen herinneren aan het verleden worden vaak door kunstenaars gemaakt. In deze opdracht nemen leerlingen de rol van kunstenaar aan door een herinnering te maken voor de ‘vergeten’ Vlaamse en Nederlandse hongersnood. Het is een creatieve verwerkingsopdracht, leerlingen kunnen zelf hun vorm kiezen. Het is daarom in de basis een individuele opdracht. Wel kun je leerlingen die dat graag willen en zich in elkaars plannen kunnen vinden laten samenwerken.

Bijlage: Meer weten?

Bij welke kerndoelen sluit deze les aan?

• Nederlands

4: De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.

• Tijd

51: De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.

52: De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en holocaust; televisie en computer. De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken.

53: De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

• Kunstzinnige oriëntatie

54: De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Hoe is deze les tot stand gekomen?

Deze lessen vinden hun oorsprong in het internationale onderzoeksproject 'Heritages of Hunger'. In dit project wordt onderzocht hoe hongersnoden in heel Europa herinnerd worden. Als onderdeel van dit project is een online archief samengesteld voor educatieve doeleinden. Op basis van dit archief, met heel diverse, soms zeer toegankelijk bronnen, is het idee ontstaan om basisschoolleerlingen zelf een vorm van archiefonderzoek aan te bieden. Het resultaat is deze twee lessen.

Waar kan ik meer lezen over dit onderwerp?

Op de website www.wkru.nl/honger kun je meer informatie vinden over het onderwerp. Hier zijn o.a. de video's te vinden voor leerlingen en kun je de materialen in printbare vorm terugvinden als je de les aan meer klassen wilt geven.

Meer wetenschap de klas in brengen?

Bekijk meer gratis lesmateriaal van de Radboud Universiteit op www.wetenschapdeklasin.nl en/of abonneer je op onze social media.

Uitgever en contactgegevens

Wetenschapsknooppunt Radboud Universiteit |
www.wkru.nl | www.wetenschapdeklasin.nl
infowkru@ru.nl | 024 366 7222

Instagram

[instagram.com/
wkrunijmegen](https://www.instagram.com/wkrunijmegen)

X

x.com/WKRU1

LinkedIn

[linkedin.com/
company/wkru](https://www.linkedin.com/company/wkru)

Nieuwsbrief

[wkru.nl/menu/
nieuwsbrief](http://wkru.nl/menu/nieuwsbrief)